

Блінов О. А. Деформація особистості військовослужбовців у наслідок участі в бойових діях / О. А. Блінов // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Том X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 26. – С. 87–96.

УДК 159.923 : 355.12 (045)

О. А. Блінов, кандидат психологічних наук, доцент
Національний авіаційний університет, м. Київ

ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У НАСЛІДОК УЧАСТІ В БОЙОВИХ ДІЯХ

У статті охарактеризовані психологічні типи військовослужбовців, які в бойових умовах поділяються на «задумливих», «досвідчених» і «реактивних», а також «старичків», «зламаних», «надламаних», «придуркуватих» і «розлючених». Бойовий стрес класифікується на 1-й, 2-й і 3-й ранги. Початковий бойовий стрес – це бойовий стрес 1-го рангу. До нього відносимо воїнів, яких називають «вибухнувшими», «відважними», «паралізованими», «обачними». Бойовий стрес 2-го рангу спостерігається у «надломлених», а бойовий стрес 3-го рангу мають військовослужбовці «зламани», «придуркуваті», «розлучені». Ступінь травматизації психіки людини в екстремальних умовах діяльності залежить в першу чергу від характеристик його нервової системи, особливо що стосується її сили і слабкості.

Ключові слова: військовослужбовець, бойовий стрес, деформація особистості, психологічні типи воїнів, класифікація стресу.

В статье охарактеризованы психологические типы военнослужащих, которые в боевых условиях делятся на «задумчивых», «опытных» і «реактивных», а также «старичков», «сломавшихся», «надломившихся», «дурашливых» и «остервенелых». Боевой стресс классифицируется на 1-й, 2-й и 3-й ранги. Первоначальный боевой стресс – это боевой стресс 1-го ранга. К нему относим воинов, которых называют «взорвавшимися», «отважными», «парализованными» и «осмотрительными». Боевой стресс 2-го ранга наблюдается у «надломившихся», а боевой стресс 3-го ранга проявляется у военнослужащих «сломавшихся», «дурашливых» и «остервенелых». Степень травматизации психики человека в экстремальных условиях деятельности зависит в первую очередь от силы и слабости его нервной системы.

Ключевые слова: военнослужащий, боевой стресс, деформация личности, психологические типы воинов, классификация стресса.

Постановка проблеми. Людина на війні знаходиться в специфічних умовах. Головною відмінністю від мирного життя є постійна загроза життю людини, необхідність заради виконання поставленого завдання жертвувати своїм здоров'ям, постійно адаптуватися до нових умов життєдіяльності.

Проблеми особистості під час війни вивчали фахівці з військової психології та педагогіки, такі як Г. В. Средін, Д. О. Волкогонов, М. П. Коробейников (1981), Л. О. Китаєв-Смик (1995, 2001); В. В. Ягупов (2004); О. Г. Караяні, І. В. Сиромятніков (2006); М. М. Решетніков (2008); О. А. Блінов (2011); Р. В. Кадиров (2012) та ін. [1–8].

У роботах провідних фахівців підкреслюється, що особистість людини під час бойових дій деформується. Це відбувається з причини самої природи війни, її специфіки – або ти переможеш супротивника або він тебе. Третього не дано. Спрощено це нагадує спортивні єдиноборства. Але якщо в спорті тобі гарантують життя, то на війні ніхто тобі такої гарантії не дасть.

Метою написання статті є розкриття причин деформації особистості

військовослужбовця, характеристика психологічних типів воїнів.

Виклад основного матеріалу. Розкриття проблем життєдіяльності військовослужбовців на війні та їх вирішення є однією з основних завдань у військовій психології. Це пов'язано з поступальним розвитком технічних засобів ураження людей, підвищення складності виконуваних завдань і збільшенням цінності людського життя.

На думку відомого дослідника бойового стресу Л. Китаєва-Смика, який під час першої та другої «чеченських війн» в якості дослідника-психолога вивчав бойовий стрес, на війні відбувається дуже складна зміна людських емоцій, самопочуттів, діяльності, стремління, способу мислення, людських взаємин [4].

Автор статті сам будучи заступником командира парашутно-десантної роти на початку 90-х років на Кавказі при виконанні завдань командування неодноразово був свідком змін в психіці воїнів під впливом бойового стресу і вважає що існує різна типологія реакцій психіки людини та їх поведінки на стресори екстремального середовища. Військовий стрес загострює риси характеру військових і вони набувають власних специфічних особливостей.

На нашу думку, психологічні типи військових можливо умовно поділити на три групи: *до першої* відносяться військовослужбовці (їм можна дати назву «**задумливі**») з ригідною формою поведінки, заторможеністю мислення та реакцій на подразники, вони дуже близько до серця приймають все, що вони бачать і відчують під час діяльності; *до другої групи* належать військові (з психологічним типом «**досвідчені**») зі зрівноваженою психікою, які позитивно налаштовані на виконання військових завдань, виявляють ініціативу і відповідальність у службових справах, а також емоційну стійкість до стрес-факторів загрозового середовища; *третьої типу* належить військовослужбовцям (психологічний тип – «**реактивні**») з дуже швидкою реакцією на зовнішні подразники, проявами істеричних реакцій, дуже швидким (реактивним) коливанням настрою і палітри емоцій, вони мають

агресивну поведінку, конфліктні, достатньо часто спочатку механічно розпочинають робити доручену справу, а тільки потім починають думати про неї як її взагалі правильно робити. На нашу думку, ступінь травматизації психіки людини в екстремальних умовах діяльності, стиль поведінки людини і відповідно різновид її психологічного типу залежить в першу чергу від характеристик його нервової системи, особливо що стосується її сили і слабкості.

Стрес в бою буває в одних людей сприятливим, у інших – вельми небажаним. За думкою Л. О. Китаєва-Смика, психологічні типи військовослужбовців поділяються на **«старичків», «зламаних», «надламаних», «придуркуватих» і «розлючених»** [5].

1. Хороший (конструктивний) бойовий стрес.

Позитивний полюс бойового стресу – в обстріляних солдатів, що освоїли науку воювати. Офіцери називають їх «постарілими». Солдати називають себе «старичками». Зміни їхньої поведінки та особистості можна вважати конструктивними, які створюють нові, корисні властивості психіки.

«Старички» психологічно орієнтовані на життя. Вони більш охайні, стежать за зброєю, охоче опановують новими його видами. У бою – спрямовані на перемогу, щоб вижити. До полонених і місцевих жителів-чеченців – лояльні. Їх страх, як правило, адекватний небезпеці. Смерть страшна, але вона не засмучує. Вбивати стало звичним.

Недавнє довоєнне минуле для «старичків» залишається близьким, але вони себе почувають дуже зміненими.

Помітно, що «старички» більш дисципліновані, але зі своєю, особистою дисципліною, з якою офіцер повинен рахуватися. Вони більш надійні в боях, командують і часом помикають солдатами інших психологічних типів (це – фронтова «дідівщина»).

2. Поганий (деструктивний) бойовий стрес.

На іншому полюсі військових змін психіки ті, хто в ході жорстоких

боїв зробився менш пристосованим до бойової обстановки, чим був, коли прибув на фронт. У них відбулися деструктивні, руйнівні психологічні зміни. Таке буває нечасто. Ось кілька типів таких солдатів.

«Зламани». Головна їхня особливість – страх. Він перестав бути боязню, переляком, жахом. Він став мукою, тугою, болем душі і болючою тяжкістю в тілі. Страх гнітить. Він присутній і вдень, і вночі в сновидіннях жаху своєї смерті, своїх злочинів. Сни відбуваються з кошмарами. Вони будять вночі і не йдуть з пам'яті днём, плутаючись з військовою реальністю.

«Зламане» минуле, мирне життя здається таким далеким, ніби його і не було. Тому, що його не можливо зрівняти з жахом боїв, а якщо, згадуючи минуле, порівнювати з сьогоденням, то жах стане непроглядним.

Думок про майбутнє у них немає, вони його бояться, бо попереду тільки Смерть. Намагаючись не думати про неї, ці люди позбавляють себе уявлень про майбутнє.

У такого солдата обличчя «убитого горем» через зниження тону м'язів обличчя. Через ослаблення тону м'язів тіла виникає зовнішній прояв «засмученості»: пониклі плечі, сутула спина, нетвердий крок.

У «зламаних» бувають напади жорстокості – як правило, до слабших, до місцевих жителів, полонених. Психіка таких солдатів ніби вимагає самоствердження. «Зламани» шукають самозадоволення, самореалізації і не знаходять її.

Для них характерна «втеча в порожній окоп». Це симптом психічної депресії, що виникла як парадоксальна відповідь вимогам війни, як пасивний захист від її жахів. «Зламаного» солдата болісно дратує все: товариші по службі, накази начальства, особливо – жорстокі бої, вид трупів, крики поранених. Солдат під час затишшя між боями намагається усамітнитися в порожньому окопі, або ще де-небудь. Але усамітнення також болісно для нього. Тому що навалюється тужливий сором і страх. «Зламани» поспішають

назад до бойових товарищів по службі. Але з ними йому знову несила. «Зламаний» дратівливий та плаксивий, незграбний і починає здаватися недолугим. Такі солдати – легка здобич Смерті в бою. Їх легко «вкрасти» ворожій розвідці.

При слабкій вираженості змін стану, характерних для «зламаних», солдат називали **«надламаними»**. Якщо у «зламаних» виражені прояви психологічної депресії, то у «надламаних» вона проявляється не яскраво і не постійно (на рівні субдепресії).

«Придуркуваті» – ще один тип солдатів з неблагополучними психологічними змінами. Вони постійно схильні жартувати, як правило, невпопад. У них безглузді жарти частіше незлобливі, нерідко еротичні (з матерними словами). Вони жартують про своє, не вникаючи в сенс питань, які задаються, не відповідаючи детально на них. Наполегливість запитань запитуючого вводить «придуркуватих» в похмурість. Прикриваючись відмовками, вони намагаються уникати напружених розмов про їх минуле і майбутнє. Недоречна жартівливість таких людей не веселить і не підбадьорює, а дратує оточуючих. Потім на «придуркуватих» перестають звертати увагу.

Психологи називають цей вид стресової поведінки реактивною інфантилізацією (тимчасовим дитинством). Так мимоволі, не усвідомлюючи, поводяться люди (і тварини), ніби демонструючи перемагаючому противнику, себе пустотливими дітьми, до яких потрібно відноситися поблажливо.

У бойовій обстановці «придуркуваті» дуріють і під кулями, і на мінних полях, не здатні ні оцінити небезпеку, ні сховатися від неї. Це у них не сміливість, а хворобливий стан. Досвідчений командир відрядить підлеглого, який виявляє недоречну придуркувату поведінку в тиліві підрозділи, а краще до психологів і медиків для лікування.

У безпечній обстановці, в госпіталі придуркувата поведінка швидко

зникає і стає нормою. Однак, повернувшись з війни до мирного життя, цей тип людей деякий час проявляє психологічну слабкість в життєвих стресових ситуаціях: іноді може знову виникати надмірна жартівливість, або, навпаки, похмурість. Суїцидальна поведінка у людей цього типу малоймовірна, але можлива. Це треба враховувати, надаючи їм дружню (і психологічну) допомогу.

«Розлючені». За час боїв вони стали відрізнятися застійною злостивістю. Неадекватно агресивні по відношенню до інших солдатів, до старших за званням, до місцевих беззбройних жителів і полонених.

«Розлучені» помітні серед інших солдатів. Погляд злісний. Якщо питати такого солдата про щось нейтральне – у нього на вилицях грають жовна. Відповідає уривчасто, різко. Про що з ним не заговориш – всі у нього: «Суки!» і ... (нецензурні слова). Рот з кривим оскалом. За думкою співслужбовця: «Весь час такий злий. Не знаємо, як і говорити з ним. Тут, на війні, таким він став. Раніше був спокійним хлопцем».

Офіцери розповідали, що в обстановці бою надмірна злостивість позбавляла «розлучених» можливості тверезо осмислити ситуацію, вчасно сховатися від вогню противника.

Злоба, витісняючи страх, позбавляє «розлучених» обережності в бойовій обстановці. Їх, відчайдушних, легко вполювати, у них більше шансів напоротися на ворожу кулю, на осколок снаряда, на міну.

Гнів мобілізує фізичні сили, концентрує увагу на противника, зменшує чутливість до болю. Це корисно в боротьбі з ворогами. Але навіщо виникає розлучена озлобленість до всіх – і до ворогів, і до друзів?

Природою в ході розвитку (еволюції) тваринного світу сформований механізм «включення в бойову обстановку» озлобленості (без страху), що штовхає людей (і тварин) назустріч навіть непереможному ворогу, це означає – на смерть. Так виникає «жертва-смертник». Гинучи в боротьбі з найсильнішим противником, «смертник» може завдати йому рани або хоч

затримати ненадовго ціною свого життя напад ворога на свою сім'ю, на свій загін (на свою зграю – у тварин), тим самим дати час своїм втекти, сховатися.

Але загибель «розлючених» бійців у сучасній війні з її технологією вбивств, завжди марна.

Досвідчений командир, помітивши неприборкану злостивість у підлеглого, не повинен використовувати його в бойових операціях і, якщо можна, відрядити до тилового підрозділу.

За думкою Л. О. Китаєва-Смика бойовий стрес можливо класифікувати на 1-й, 2-й і 3-й ранги [5].

Початковий бойовий стрес – це бойовий стрес 1-го рангу.

Відомо, що при раптовій і великій небезпеці, люди поводяться по-різному: одні активні, збуджені, інші – навпаки, пасивно замирають. Так по-різному «включаються», «спрацьовують» вроджені програми поведінки при стресі.

Одні «активно реагуючі» солдати в перших для них боях можуть, піддаючи себе непотрібній небезпеці, метатися, безладно стріляти, бігти без команди «На ворога!» або, навпаки, панічно рятуючись (діяти неконструктивно). Їх називають «***вибухнувшими***».

Інші «активні» навіть у першому для них бою, швидко справившись з первісною дезорієнтацією (втратою орієнтування) починають сміливо діяти відповідно бойовій обстановці і наказам командира, ведуть прицільний вогонь, допомагають пораненим. Їх можна назвати «***відважними***».

У тих солдатів, що стають «пасивними» в бою, так само спостерігається два типи поведінки. В одних – у бойовій обстановці – психологічна пригніченість, відчуженість від того, що відбувається, майже повна втрата здатності говорити і розуміти, що їм говорять. Їх умовно називають «***паралізованими***», у них – неконструктивна поведінка. Під час бою їх треба утримувати разом з пораненими. І швидше виводити з бою.

Інші, спочатку «пасивні», озирнувшись і трохи адаптувавшись до

бойової обстановки починають прицільно стріляти, прислухаючись до команд офіцера. Але виконують їх не відразу – уповільнено. Вони – **«обачні»** (з конструктивною пасивністю).

Ще на першій світовій війні Ернст Кречмер помітив активне і пасивне поведіння солдат, назвавши їх «руховою бурєю» і «уявною смерттю».

Все це емоційно-поведінкові прояви бойового стресу 1-го рангу, коли в психіці і в усьому тілі людини мобілізуються, як з пожежної тривоги, «поверхневі адаптаційні резерви», які у кожного з нас «завжди напоготові». Кожен при раптовому стресі стане «активним» або «пасивним».

Довго перебуваючи в боях, більшість солдатів, що залишаються в строю (не поранених, не убитих) і тих хто повернувся в стрій після загоєння ран, стають «відважними» або «обачними».

Але можуть бути і такі, у кого пасивність поведінки наростає, перетворюючись у хворобливий стан. Їх називають **«надламаними»**. Одні – трохи напружені, інші – розслаблені. **У них бойовий стрес 2-го рангу.**

При цьому бувають небажані, можна сказати, хворобливі порушення спілкування у службових взаєминах. Стрес 2-го рангу це ще й початок різних тілесних «хвороб стресу»: артеріальної гіпертонії, стенокардії, гастриту, виразкової хвороби шлунку та кишечника та ін. При цьому, звичайно, помітно знижуються витривалість і боєздатність солдатів і офіцерів. Доцільно їх, якщо немає можливості госпіталізувати, то хоча б відправити в тилові підрозділи.

Військовослужбовці з початковими хворобами через стрес 2-го рангу, як правило, потрапляють на лікування до медиків. Але для швидкого повернення в лад їх треба не лише лікувати, а й інтенсивно психологічно реабілітувати.

Вкрай несприятливу психологічну дію на солдат здійснили великі бойові втрати в січні-квітні 1995 року в Чечні, які створювали у багатьох з них психологічний стан, в якому вони не тільки позбавлялися боєздатності,

але й вели себе так, що могли стати легкою здобиччю для ворожих куль. «Зламани», «придуркуваті», «розлючені», – ті, у кого виникав *бойовий стрес 3-го рангу*.

Якщо запитасмо не «Від чого він виникає?», а – «Навіщо він?». «Яку психологічну, біологічну функцію він виконує?» Відповідаючи гранично коротко, можна сказати, що при третьому ранзі стресу самовбивчо знищуються ті, у кого нестерпний стрес.

Коли стаєш свідком бойового стресу 3-го рангу, найважчого стресу (в мирному житті його не зустрінеш), то виникає враження, що Природа «включає» психологічні, соціальні та фізіологічні механізми знищення (самознищення!) тих, кого вражає і нестерпно мучить стрес.

Треба сказати, що бойовий стрес 3-го рангу буває у вигляді патофізіологічних (внутрішніх) проявів. Під час Великої Вітчизняної війни описані випадки, коли у важких умовах разгрому, відступу, полону у раніше зовсім здорових солдат дуже швидко виникала виразка шлунку розміром з долоню, гіпертонія понад 280/150 мм ртутного стовпа. Ці люди вмирили.

На щастя, такий стрес і на війні, і в мирному житті буває дуже рідко. І, напевно, завжди стрес 3-го рангу виходить з ведення психологів. Його лікують лікарі, а діагностують – патологоанатоми. Набагато ефективнішим було б комплексне лікування фронтних «хвороб стресу 3-го рангу» за участю не тільки лікарів, а й психологів, фахівців з бойового стресу.

Таким чином, психологічні типи військовослужбовців у бойових умовах поділяються на «задумливих», «досвідчених» і «реактивних», а також «старичків», «зламаних», «надламаних», «придуркуватих» і «розлючених». Бойовий стрес можливо класифікувати на 1-й, 2-й і 3-й ранги. Початковий бойовий стрес – це бойовий стрес 1-го рангу. До нього відносимо воїнів за стилем поведінки, які «вибухнули», «відважні», «паралізовані», «обачні». Бойовий стрес 2-го рангу спостерігається у «надломлених», а бойовий стрес

3-го рангу мають військовослужбовці «зламани», «придуркуваті», «розлючені». Ступінь травматизації психіки людини в екстремальних умовах діяльності залежить в першу чергу від характеристик його нервової системи, особливо що стосується її сили і слабкості.

Перспективами подальших розвідок ми бачимо вивчення особливостей поведінки психотравмованої людини та психопрофілактики бойового стресу.

Список використаних джерел

1. Блінов О. А. Вплив страху на психологічний ресурс особистості військовослужбовця / Матеріали Третьої міжнародної науково-практичної конференції «Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві». Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Інститут економіки, математики і механіки. 16–17 вересня 2011 року. – С. 329–336.
2. Кадыров Р. В. Посттравматическое стрессовое расстройство (PTSD) : состояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь : учебное пособие / Р. В. Кадыров. – СПб. : Речь, 2012. – 448 с.
3. Караяни А. Г., Сыромятников И. В. Прикладная военная психология. – СПб. : Питер, 2006. – 480 с. : ил. – (Серия «Учебное пособие»).
4. Китаев-Смык Л. А. Побеждающие побеждаемые. Психолог на чеченской войне // Солдаты удачи. – 1995. – №12. – С. 10–15.
5. Китаев-Смык Л. А. Стресс войны : Фронтные наблюдения врача-психолога / М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологии. – М., 2001. – 80 с.
6. Решетников М. М. Психическая травма. – СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2008. – 334 с.

7. Среди́н Г. В., Волко́гонов Д. А., Коробейников М. П. Человек в современной войне : Проблемы морально-политической и психологической подготовки советских воинов. – М. : Воениздат, 1981. – 254 с.
8. Ягу́пов В. В. Військова психологія : Підручник. – Київ : Тандем, 2004. – 656 с. – Бібліогр. : с. 623–627.

Man at war is under specific conditions. The main difference from civilian life is a constant threat to his life, the need to sacrifice their health in order to fulfill the tasks and constant adaptation to new conditions.

At war there is a very complex change of human emotions, state of health, activity, aspirations, ways of thinking and human relationships. Man acquires new values, experiences change of leading motives for action and all these changes happen quite fast. Warrior passing through trials between official duty and the fear of death acquires new personality traits and skills. Identity of the person during the fighting deforms. It happens due to the very nature of war, its specificity.

This paper describes the psychological types of soldiers in combat conditions that fall into the «oldies», «broken», «cracked», «foolish» and «frenzied». Combat stress is classified on the 1st, 2nd and 3rd grades. Initial combat stress - is fighting stress 1st rank. He was treated soldiers who are called «blow», «brave», «paralyzed» and «cautious». Combat stress 2nd rank observed in «cracked», and combat stress 3rd grade manifested in military «broken», «foolish» and «frenzied». Degree of traumatization of the human psyche in extreme conditions depends primarily on the strength and weakness of his nervous system.

Keywords: *soldier, combat stress, deformation personality, psychological types of soldiers, stress classification.*